

Turkish Studies

Volume 13/7, Winter 2018, p. 187-205

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13023>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2018

✓ Accepted/Kabul: Mart 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Hülya EŞKİ UĞUZ – Yrd. Doç. Dr. Hayriye SAĞIR

This article was checked by iThenticate.

SOSYAL DARWİNİST BİR JÖN TÜRK: RIZA TEVFİK'İN SOSYAL VE SİYASAL FİKİRLERİ

Ferihan POLAT* – Enes ÖZKAN**

ÖZET

Tanzimat sonrası dönemin batılılaşma akımı içerisinde yetişen pek çok Osmanlı aydını ve siyaset adamı gibi, Tıbbiye kökenli Rıza Tevfik, entelektüel olarak 19. yüzyılda Batı düşünce dünyasını büyük ölçüde etkisi altına alan Sosyal Darwinizmden beslenmiştir. Bu çalışma 19. yüzyıl hem Batı hem de Türk düşünce dünyasında büyük yankı uyandıran Sosyal Darwinizmi ve son dönem Osmanlı aydınlarından Sosyal Darwinist olarak nitelendirebilecek Rıza Tevfik'in sosyal ve siyasal meseleler üzerindeki düşüncelerini konu almaktadır. Çalışmada, Sosyal Darwinizmin Batı siyasal düşüncesi içindeki gelişim seyri kısaca ele alınmış; Fransız ve Alman ekolü çerçevesinde incelenmiştir. Rıza Tevfik'in "İttihat ve Terakki Cemiyeti" saflarında başlayan; I. Dünya savaşı sonrası padişah yanlısı bir tutumla kabinede ve "Âyan Meclisi"nde önemli görevler üstlenen siyaset adamlığı ve daha sonra ulusal kurtuluş mücadelesine muhalif olması sebebiyle sürgünde geçen siyasi yaşamı üzerinde durulmuştur. Rıza Tevfik'in fikir hayatı, sosyal ve siyasal meselelerde yazdığı yazılar ve son dönem Tıbbiye mezunu pek çok Osmanlı aydını gibi Sosyal Darwinizmi benimseyen entelektüel kimliği ile irdelenmiştir. Bu inceleme sonucunda Rıza Tevfik'in sosyal ve siyasal meselelere ilişkin düşüncelerinin Herbert Spencer ve Gustave Le Bon etkisinde gelişen Fransız Sosyal Darwinciliği üzerinden geliştiği sonucuna varılmıştır. Sosyoloji alanında Le Bon'un kitle psikolojisi tezinden etkilenen Rıza Tevfik, uluslararası siyaset ve devletlerin tekâmülü konusunda ise Spencer'ı takip etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Darwinizm, Fransız ve Alman Sosyal Darwinizm Ekolü, Türk Siyasi Düşüncesi, Rıza Tevfik.

* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, El-mek: fyildirim@pau.edu.tr

** Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, El-mek: enesozkan10@gmail.com

---

A SOCIAL DARWINIST YOUNG TURK: SOCIAL AND POLITICAL THOUGHTS OF RIZA TEVFIK

ABSTRACT

Riza Tevfik who is taken education about Medicine, like many Ottoman intellectuals and politicians who grew up in the westernization trend after the Tanzimat period, was nurtured from Social Darwinism, which intellectually influenced the Western world of thought in the 19th century. This study is about social Darwinism, which has been influential in the Western world and Turkish thought in the 19th century, and Riza Tevfik's thoughts on social and political issues, which can be described as Social Darwinist from the recent Ottoman intellectuals. In the study, the evolution of Social Darwinism divided as French and German schools in Western political thought was briefly addressed. Riza Tevfik, who started in the ranks of the "Committee of Union and Progress"; after the First World War, his pro-Sultanate attitude led him to the cabinet and to the politician who took on important duties in the "Assembly of the Âyan" and then to his political life, which was in opposition to the national liberation struggle. Riza Tevfik's writings on ideas, social and political affairs, and many recent Ottoman scholarship of medicine have been examined by his intellectual identity adopting Social Darwinism. Riza Tevfik's life and political life was emphasized as a politician; social and political issues, and the intellectual identity of adopting Social Darwinism. As a result of this review, Riza Tevfik's ideas on social and political issues derived from the conclusion that Herbert Spencer and Gustave Le Bon, developed through the French Social Darwinism. Riza Tevfik, who was influenced by Le Bon's thesis on mass psychology in sociology, followed Spencer on international politics and the evolution of states.

STRUCTURED ABSTRACT

The idea of the supremacy of Europe, which first began to be mentioned about among the Ottoman State administrators in the early 18th century, rose to a position that shaped the official policies of the state over time, and the state gradually turned its face to developments in Europe. Military reforms to follow and emulate European states have also been influential in education and social spheres over time. In the 19th century, foreign teachers started to give lessons in schools like Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne which gave educated in the Ottoman State; these teachers carried the intellectual climate of their own countries to the Ottoman State.

In those years, the words most spoken in the western world were "progress" and "evolution" and they needed an ideological tool to legitimize the imperial policies of the states as a result of rapid industrialization. The "law of conservation of energy", which is caused by advances in physics and geology, has begun to be discussed in the biological field. This has led to the accumulation of the ideas of the various intellectuals by Darwin's "the theory of natural sorting evolution." According to the theory, all kinds of things on the earth are struggling

with each other, so they have to develop new features that are inherited. This theory should be applied firstly in social life, then it was possible to apply it in the official policies of the states. The idea of "Social Darwinism" was born to provide social order in the period when everyone was in constant struggle for everything.

France is the country where materialism was first born almost at the same time as England. The preparation process for materialization of France, which started with Descartes, also made La Mettrie, Diderot and d'Holbach and France was the center of materialism. With the gradual categorization of societies and sciences by Auguste Comte, France began to approach social Darwinism. Social Darwinism, a theory known only in the intellectual circles until the War of the Salvation, has since been transformed into a "reformed Darwinist" policy in French domestic politics and foreign policy has begun to shaped by Spencer's "best survival" theories. French Social Darwinist Gustave Le Bon has been the French intellectual who was most influenced by the Ottoman intellectuals of the time.

On the other hand Germany, in the process of materialization that began with Schopenhauer, openly debated Darwin's "theory of evolution" without any framework, with politics legitimizing the state's national unity and the anger created by France and Britain lagging behind. The Ottoman intellectuals who read Haeckel in French translations of Social Darwinism in Russia and the Arab world were influenced by the ideas of vülgermaterialists like Büchner, Vogt, Moleschott, especially in schools like Medicine.

Rıza Tevfik was born on December 7, 1869 in the town of Cisir-i Mustafa Pasha. Rıza Tevfik, who started his education career in Istanbul Sion School, continued to Beylerbeyi and Davutpaşa Rüştiye's. His education is here, because of father's appointment to Izmit and went to Gelibolu with his father after his mother's death. Rıza Tevfik then enrolled in Mekteb-i Sultani which is in Istanbul, but failed and returned to Gallipoli. After graduating from the Gelibolu Rüştiyesi –Ottoman Junior High School- , this time he enrolled Mekteb-i Mülkiye which is in Istanbul again. He was thrown out of school together with some of his friends because of the propaganda against the government. Then he enrolled in the Medical School and continued his fervent speeches to the students. After graduating from school at his thirties, he was a doctor for a while. However, the relationship with the Committee of Union and Progress has been fast-paced due to the fact that it is an impressive orator and has made a rapid entry into the political scene. In 1908 he was elected parliament as a deputy and joined the ranks of the opposition because of the fall out with the Committee of Union and the Progress members. Later, upon the request of the Sultan, he became the Minister of Education. Upon receipt of the request to be included in the delegation signing the Sevres Agreement, he accepted the post and the member of the Ayan Parliament was elected and appointed as the President of the State of Shura-yi. Because of the signing of the Treaty of Sevres and the presence of the Sultan against the National Struggle organized in Anatolia at that time, the 150's were include his name in the list. However, he was afraid of political situation that could be harmful and he went to Egypt to escape the political environment in Turkey in 1922. After working for a while at the disposal of the King of Jordan and Lebanon in the past,

including the United States until returning to Turkey in 1943, he has arranged conferences in many countries especially in the Middle East.

Rıza Tevfik was most influenced by French Gustave Le Bon in social issues. Le Bon's elitist attitude has shaped the view of Rıza Tevfik in the public. Rıza Tevfik, who said that the people are a mass that should be educated and guided, claimed that the leaders could easily fool the people with impressive words and sampled them.

Rıza Tevfik, who was very influenced by the English philosopher Herbert Spencer in foreign policy, also spelled Spencer's comments in the understanding of progress and development of the societies. Rıza Tevfik, who claimed that races had developed gradually over time, has tried to prove that this mutation is the end result of vaccination of different races with each other. Rıza Tevfik pointed out that war between states is a necessity; and it was a law of nature that the evolving states would lift the ones that could not be developed. Elimination of the big states also states "mandate," under the idea of civilized movement should also argued that Turkey should enter mandate and patronage. Rıza Tevfik, who pointed out that the developed states followed solidarity policies in their domestic politics, also claimed that an economic union could be established between developed European states in the following years.

Like the many other Ottoman intellectuals who graduated from medical schools, Rıza Tevfik was also influenced by Social Darwinism and adopted the French school in Social Darwinism, which was divided into two main groups, French and German schools. Rıza Tevfik, who was influenced by Le Bon's thesis on mass psychology in sociology, followed Spencer on international politics and the evolution of states.

Keywords: Social Darwinism, French and German Social Darwinism School, Turkish Political Thought, Rıza Tevfik.

Giriş

On yedinci yüzyılın sonlarından itibaren kaybedilen savaşların ardından Osmanlı yöneticileri, Batının imparatorluktan daha ileri düzeyde olduğunu anlamış ve tedrici bir şekilde yüzlerini Batıya çevirmişlerdir. Tunaya'nın deyişiyle zayıflayan İmparatorluk, eski yüceliğine kavuşmak için, daha doğrusu ölmek için, tek tedbirin Batılılaşmak olduğunu kabul etmiştir. Batılılaşmak Osmanlı Devleti için bir nefis müdafaası, bir yaşama prensibi olmuştur. “Ya modern bir devlet olacaktı Osmanlı İmparatorluğu, yahutta yok olacaktı” (Tunaya, 1960: 19). İlk aşamada sadece askeri bir reform süreci olarak başlayan Batılılaşma, 3. Selim döneminde modern manada mühendislik okullarının açılması ile eğitim alanına da sıçramıştır. 1827 yılında açılan ve Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne 1838 yılında Galatasaray'a taşınmıştır. 1839 yılında ise okula Viyana'dan Karl Ambroso Bernard getirilmiş (Korlaelçi, 1986: 140) ve okul icraatlarında tamamen serbest bırakılmıştır. Bu döneme kadar alçı modeller üzerinde icra edilen anatomi dersleri, Bernard'ın okula gelmesiyle birlikte kadavra üzerinde yapılmaya başlanmıştır. Türk öğrenim tarihinde önemli bir kilometre taşı olan bu uygulama; Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'yi Osmanlı materyalizminin temellerini atan başlıca kurum haline getirmiştir.

1847'de Tıbbiyeyi ziyaret eden ve müşahedelerini hayretle anlatan Mac.Farlane, Fransız Devrimi'ni hazırlayan materyalist filozofların hemen hemen tüm kitaplarının burada okunduğunu görmeye hayrette kalır. Fakültenin kitaplığı hakkında “çoktan beri bu kadar düpedüz materyalizm kitaplarını toplayan bir koleksiyon görmemişim” der. “Genç bir Türk oturmuş, dinsizliğin el kitabı

olan *Systeme de la Nature*'u okuyordu. Baron d'Holbech'in ünlü eseri, bir başka öğrenci Diderot'un Jackues le Fataliste'den, Le Compere Mathieu'den parçalar okuyarak marifetini gösteriyordu" diyerek devam eder. Mac. Farlane davet edildiği bir toplantıda gördüklerini şöyle anlatır: "Doktorlara ve Türk asistanlara ayrılan mükemmel döşenmiş bir salona davet edilmişim. Kanepenin üzerinde bir kitap vardı. Alıp baktım. Bu da Baron d'Holbech'in dinsizlik kitabı olan *System de la Nature*'un en son Paris baskısı idi. Kitabın çok okunmakta olduğunu sayfalarından birçok parçalarının işaretlenmiş olmasından anladım. Bu parçalar özellikle Tanrı'nın varlığına inanmanın saçmalığını, ruhun ölmezliği inancının imkânsızlığını matematikle gösteren parçalardı. Kitabı yerine koyarken Türk doktorlardan biri yanıma geldi. Fransızca olarak şunları söyledi: "Bu büyük bir filozofun eseridir! O daima haklıdır!" (Aktaran Korlaelçi, 1986: 141; Çavli, 1947: 69-70)

Mekteb-i Tıbbiye çıkışlı Osmanlı aydınlarının düşünce kalıplarını anlamlandırmak zor olmamıştır. Çünkü bu kimseler doktor olarak yetiştikleri için, Mardin'e göre hayat adı verilen süreci fiziksel, kimyasal ve biyolojik etmenlere bağlamaktadır. O dönemde Batı kamuoyunda "Hasta Adam" olarak lanse edilen Osmanlı Devleti'ne ise -Hanioğlu'nun işlediği şekilde- "Devlet Adamı-Devlet" ilişkileri perspektifinden bakmaktadır ve "hasta olan devleti, devlet adamı iyileştirmeli" anlayışı üzerinden kendilerini "ictimâî tabip" rolüne oturtmuşlardır (Mardin, 2017: 20).

1. Sosyal Darwinizm

16. yüzyıldan itibaren 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı'nın gerilemesinin aksine Batıda bilimsel sahada harikulade gelişmeler yaşanmıştır. 19. yüzyılda jeoloji ve fizik alanındaki gelişmeler evrenin mekanik yasalara bağlı olduğu fikrini doğurmuş; bu gelişme de enerjinin korunumu yasasının doğmasına vesile olmuştur. Enerjinin korunumu yasasının anlamı şudur: Enerji hiç bitmez, sadece bir yerden bir yere aktarılır. Bu düşüncenin biyolojik alandaki yansıması ise çok çarpıcı olmuştur: "Evrendeki tüm hücreler de tek bir hücreden geliyor ve asla yok olmuyor!" Bu gelişme Darwin'in ünlü "Türlerin Menşei" adlı eserini yazmasındaki hareket noktası olmuştur. Ancak Darwin'den önce bu gelişmeden etkilenen ve bu konuda çalışmalar yapan, yaptıkları çalışmalarla da Darwin'e ışık tutan bazı isimler öne çıkmaktadır: Thomas Robert Malthus, Jean-Baptiste Lamarck ve Herbert Spencer.

Malthus'un 1798 yılında kaleme almış olduğu *An Essay on the Principle of Population* çalışması önemlidir. Malthus burada "nüfus prensibi" olarak adlandırdığı teorisinde nüfusun geometrik bir şekilde artarken, yiyeceklerin ise ancak aritmetik bir şekilde arttığını söylemektedir. Bu sebepten ötürü hükümetler doğumları kontrol altına almalıdır. Aksi takdirde açlık, kıtlık ve sefâlet söz konusu olabilir. Malthus'un bu düşüncesinin sonucu olarak ülkeler fakirlikle mücadele etmek yerine, ondan kurtulmayı düşünmüşler; bunun sonucu olarak da fakirlere yardım edilmemesi gerektiği şeklinde bir algı halklar nezdinde oluşmuştur.

Lamarck, ise evrim teorisini Darwin'den önce işlemiştir. Lamarck'a göre dünyadaki tüm canlılar tek bir hücreliden meydana gelmiş ve zamanla her birey içinde bulunduğu çevreye adaptasyon sonucunda farklı özellikler geliştirmiştir. Ona göre insanın dünya üzerindeki diğer canlılardan tek farkı, insanın daha gelişmiş ve karmaşık bir yapısının olmasıdır (Doğan, 2012: 37).

Spencer'a göre ise toplum da aynı biyolojik organizmalar gibi basit yapılardan doğup karmaşık yapılara doğru evrilmektedir. İnsan toplulukları kabile topluluklarından, modern ve gelişmiş sosyal sistemlere doğru evrilmiştir. Fakat bütün toplumlar aynı anda ve aynı hızda evrimleşmezler. Evrimleşmelerini gerçekleştiremeyenler yahut geç kalanlar, evrimi gerçekleştiren modern toplumların saldırgan tavırları karşısında tedrici bir şekilde ortadan kalkacaklardır. Spencer'a göre son aşamada sadece en uygun toplumlar hayatta kalırlar.

Darwin Malthus'un nüfus teorisini okuduktan sonra -daha önce de Amerika kıtasına yaptığı gezi sonucu topladığı fosilleri incelemenin de katkısıyla- edindiği fikir evrimleşmenin "doğal ayıklanma" sebebiyle gerçekleşmesi olmuştur. Darwin'e göre de nüfus yiyeceklerden daha hızlı

artmakta ve mücadele edilen yalnız kendi türün diğer bireyleri değildi, diğer türlerle de mücadele söz konusu olmaktadır. Her tür mücadelede rakibine üstün gelmek için farklı ve daha gelişkin özellikler geliştirmekte ve bu özellikler de her nesilde yavrulara aktarılmaktadır ki bu kalıtsal bir değişimin de savunulduğu anlamına gelmektedir. Sonuç olarak nesiller boyu devam eden bu mücadele türlerin gelişmesine, geliştirdikleri yeni özellikler sayesinde de daha yeni türlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Darwin'in ileri sürdüğü bu düşünce o dönemde müthiş bir infîl yaratmış, özellikle Kilise'nin tepkisi çok sert olmuştur. Ancak teori, bilim çevrelerinde bir çığ gibi büyümüş ve büyük kabul görmüştür. Doğan'a göre bunun üç sebebi vardır: İlki, teorinin içinde bulunulan dönemde tek rehber kabul edilen bilime dayandırılması; ikinci olarak, o dönemin düşünürlerinin zihinlerini en çok kurcalayan sorunun "ilerleme" olması. Sonuncusu ise, yapılan açıklama tarzının toplumsal hayatın içinde bulunduğu duruma çok uygun düşmesidir (Doğan, 2012: 46). Ancak ilerlemenin ve zayıf olanın ortadan kalkması üzerine kurulu bir dünyada toplumsal düzen nasıl sağlanacaktı? İşte Sosyal Darwinizmin çıkış noktası da bu soruydu.

Crook'a göre "rekabet mesajı, mücadelecî ve çatışmacı görüşü, yıkım ve savaş anlayışları Victoriacı"dır. Himmelfarb ise Darwin'in teorisi şu şekilde yorumlamıştır: "...doğal ayıklanma İngiltere'de ortaya çıkmış ve sadece İngiliz *laissez-faire*, doğal ayıklanma anlayışına gerekli olan atomistik ve egoistik mantaliteyi sağlamıştır. Çünkü sadece İngiltere'de temel unsur birey, temel içgüdü bireysel çıkar ve temel aktivite mücadeledir. Darwin de bu düşünceleri "körü körüne" evrim teorisinin temel prensibi yapmıştır. İngiltere'de yükselen ve yayılan doğal ayıklanma, Victorian "açgözlülük felsefesinin" bir ifadesidir" (Aktaran Doğan, 2012: 55; Himmelfarb, 1959: 13).

Sosyal Darwinizmin en genel tanımını Hofstadter yapmıştır. (Rogers, 1972: 275) Hofstadter'e göre sosyal Darwinizm "yaşamak için mücadele" ile "en iyinin hayatta kalması" teorilerinin toplumsal yaşama uygulanması şeklinde tanımlanır. Hofstadter'e göre bu yaklaşım öncelikle *laissez-faire* anlayışını doğanın bir yasası şeklinde sunmuş ve sonrasında ırkçı ve emperyalist düşünceleri desteklemek amacıyla kullanılmıştır (Hofstadter, 1955: 6).

Yani özetle Sosyal Darwinizm; Malthus'un "nüfus teorisi", Spencer'ın "en iyinin hayatta kalması" teorileri üzerine temellenmiş olan Darwin'in "doğal ayıklanma" tezinin toplumsal hayattaki yansımasıdır. Bu yansıma teorinin ortaya çıktığı dönemin en güçlü devleti olan Victoria İngilteresi'nin de emperyalist politikalarını meşrulaştırıcı bir bilimsel kılıf haline gelmiştir. Kapitalist ülkelerin sömürü politikalarını meşrulaştırıcı bir kılıf olan Sosyal Darwinizm, Osmanlı İmparatorluğu ve toprakları sömürgeci devletlerin saldırılarına açık olan diğer zayıf devletleri de, hayatta kalabilmek için tekâmül etmek, çağa ayak uydurmak gibi söylemlerle reformcu politikalar izlemeye itmiştir.

Sosyal Darwinizm iki ana ekole ayrılmıştır. İlki Gustave Le Bon ve Edmond Demolins'in şekillendirdiği Fransız Sosyal Darwinizmi, diğeri ise Büchner, Vogt, Moleschott'un savunduğu "vülgermateryalist felsefe"yi temel alan Alman Sosyal Darwinizmidir. Aşağıda her iki ekol yakından incelenmiştir.

1.1 FRANSA'DA MODERN MATERYALİZMİN GELİŞİMİ

17. ve 18. yüzyıllarda ilerleyen bilim, Avrupa'da 19. yüzyılın "Aydınlanma yüzyılı" olarak isimlendirilmesine vesile olacak gelişmelere sahne olmuştur. Bu Aydınlanma yüzyılının taşıyıcısı filozoflar ise tek bir şeyi hedeflemişlerdir: Doğaüstü olayları doğal seviyeye, dini dogmatikliği bilim seviyesine, Tanrısal buyrukları doğal yasalar seviyesine indirmek yahut diğerlerini onların seviyesine çıkarmak. Filozoflar bunları yapabilmek için ise sadece deney ve rasyonel aklın rehberliğine inanmışlardır. Sosyal, siyasal ve hatta dini bütün sorunların deney ve gözlemle

çözölebileceğini savunan bu filozofların arzusu, insanı ve toplumu mükemmel seviyeye çıkartmaktır. Bunun için de hedefleri “insan soyunun ilerlemesini ve gelişmesini sağlamak” olmuştur.

Aydınlanma yüzyılına İngiltere ile birlikte giren Fransa, Lange'nin deyişiyle modern materyalizmin ilk ortaya çıktığı ülkedir (Lange, 1988: 278). 16. yüzyıldan itibaren büyük bir zihni dönüşüm yaşayan Fransa, bu birikimi Fransız İhtilali ile birlikte tüm dünyaya yaymıştır. İhtilalin öngörüsü eşit, özgür ve kardeşçe yaşanacak bir dünya iken sonuçları aksini doğurmuş, güçlünün hakkı ilkesi tüm dünyaya hâkim olmuştur.

Fransa'nın modern materyalizm temelleri Descartes ile başlatılır. Descartes evreni makine olarak nitelendirmiştir ve bu makinenin de ilk hareketin kaynağının Tanrı olduğunu söylemiştir. Söz konusu olan makine kuvvet ve hareketin korunması ilkesi mucibince ilk hareketin ardından artık Tanrı'nın müdahalesine gerek duymadan devam edebilmektedir. Bu fikrin 19. yüzyılda jeoloji ve fizik alanındaki gelişmelerle “Enerjinin Korunumu Kanunu”na evrilmiştir. Descartes doğadaki tüm varlıkları canlı-cansız ayırt etmeksizin basit bir makine olarak algılamıştır. Descartes'in ardından gelen filozoflar da bu görüşü benimsemiş, dünyayı mekanik gören bir anlayış kabul görmeye başlamıştır.

18. yüzyıla geldiğimiz zaman ise Fransa'da materyalist felsefenin önde gelen isimleri Julien de La Mettrie, Denis Diderot ve Baron d'Holbach olmuştur. De La Mettrie, Fransız materyalistlerinin hem en öncüsü hem de en radikalidir (Doğan, 2012: 25). De La Mettrie'nin *Makine-İnsan* adlı eseri, o dönem düşünce dünyasında büyük yankı uyandırmış, özellikle Almanya'da çok ilgi görmüştür. Diderot, evrendeki tüm olguların özünün madde olduğunu söylemiştir. Ayrıca Diderot'a göre evrim doğaldır ve doğanın seçmesiyle ve ayıklanmasıyla sürüp gitmektedir. Bütün varlıklar birbirinden türemiştir (Hançerlioğlu, 1977: 241). Böylece ilk olarak Diderot, mekanik anlayışın bir sonucu olarak bütün canlıların evrimleşme sonucunda ortaya çıktığını açıkça ifade etmiştir (Doğan, 2012: 26).

Baron d'Holbach'ın Osmanlı'da “dinsizlik kitabı” olarak bilinen *Systeme De La Nature* adlı kitabındaki temel savunuları ise maddede, harekette ve doğada her şeyin bir düzen içinde işlemesidir. Bütün nedenler maddeden doğmakta ve maddeden doğmayan hiçbir hareket olmamaktadır. Tek bilim fiziktir ve o da bir molekül hareketidir (Hançerlioğlu, 1977: 232). Kendini devam ettirme yetisine fizikte “devamlılık yetisi”, ahlakta ise “bencillik” denir (Lange, 1988: 352-355).

Aynı sosyal gelişmeleri yaşadıkları halde İngiltere materyalist felsefe ile zenginlik ve refaha ulaşırken Fransa ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. İngiltere'de, Aydınlanmacı düşünce bilim ile din ve geleneği bir şekilde uzlaştırmayı başararak toplumun ekonomik gelişmesine katkı sağlamış; ahlaka vurgu yapmaktan ziyade içinde bulunulan durum meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Fransız aydınlanmasında ve materyalizminde ise, toplumun içinde bulunduğu olumsuz koşulların nedeninin din ve geleneksel değerler olduğu düşünüldüğü için bilimsel bilgi söz konusu unsurlarla hesaplaşmanın bir aracı olarak görülmüş ve kullanılmıştır. Bu nedenle daha radikal bir çizgi izleyen Fransız materyalistleri düşünceyi geliştirirken sürekli olarak, işlevselliği zayıflayan dinî ahlak yerine yeni materyalist bir ahlak kurmanın çabası içinde olmuşlardır (Doğan, 2012: 28).

19. yüzyıla gelindiğinde sosyolojinin kurucusu Auguste Comte, insanlığın evrimini üç aşamaya ayırmış ve her bir aşamayı da kendi içinde evrimleşme sürecine tabi kılmıştır. Pozitif aşama olan üçüncü ve en son aşama matematikle başlayıp sırasıyla astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyoloji ile son bulmaktadır. Bu sıralamada bir sonraki aşama bir öncekinin birikimi üzerine kurulmaktadır. Bir önceki aşama olmadan bir sonraksı olmayacaktır (Doğan, 2012: 39). Bu şekilde Comte biyolojiyi sosyolojinin temeli haline getirmiş, sonucunda ise pozitivizm ve sosyal bilimler doğa bilimine dönüştürülmüşlerdir. Bu gelişme ile bilimsel zaviyeden, Fransa'da Darwinizm ve sosyal Darwinizm ön hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır.

Dönemin Osmanlı aydınları Batıdaki bu vahşi gelişme karşısında, o dönemde yeni yeni kurulan Mekteb-i Tıbbiyê-i Adliye-i Şâhâne gibi okullarda, Batılı yazarların bu konulardaki

fikirlerini tettebbu etmiş ve bu fikirleri yavaş yavaş benimsemeye başlamışlardır. Osmanlı aydınlarının fikir dünyasını en çok etkileyen ülke Fransa'dır. Zaten Bernard Lewis'e göre Batılı manada Osmanlı Devleti'ne giren ilk fikir hareketi de Fransız İhtilâlidir (Lewis, 2015: 57). Bu tarihten itibaren Jön Türklerin aydınlanma merkezi Fransa ve amentüleri de orada basılan eserler olmuştur. Nitekim dönemin aydınları üzerinde büyük etkiler uyandırmış olan Alman Ludwig Büchner¹ ve Ernst Haeckel²'in eserleri de Almancası'ndan tercüme edilmemiş, Fransızcası'ndan tercüme edilmiştir. Yine aynı dönemde Fransız olan Gustave Le Bon³'un kitapları Jön Türklerin elinden eksik olmamış ve onların başucu kaynağı haline gelmiştir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanan Avrupa'daki değişim ve dönüşüm süreci, İngiltere ile başlamış Fransa ile devam etmiş ve Almanya ile tamamlanmıştır. Yaşananlar Avrupa entelektüel ikliminde tam bir kaosa sebep olmuş, eski değerler ve inanışlar için yıkım oldukça sert olmuştur. İlk aşamada, öncelikle ihtilalin sebep olduğu sosyal kaygılarla başa çıkmaya çalışan Fransa; İngiltere'de ortaya çıkan ama evini Almanya'da bulan Darwin'in evrim teorisinden çok fazla etkilenmemiştir. Sınıf ayrılıkları, yerellikler, hızlı endüstrileşme ve şehirleşmenin toplumu parçalayıcı etkilerine karşı Fransız düşünürlerin ve sosyal kuramcılarının –siyasal tercihleri ne olursa olsun- tek amaçları toplumsal birliği sağlamaktır (Hawkins, 1997: 123). Bu sebepten ötürü Fransa'da

¹ 1824 yılında Almanya'nın Darmstadt şehrinde doğan Büchner'in Kraft und Stoff adlı eseri *magnus opus* 'u olarak bilinir ve dilimize de Baha Tevfik ve Ahmet Nebil tarafından çevrilmiştir. Eser, Osmanlı pozitivist aydınlarını oldukça etkilemiştir. Kendisine şiar olarak "*primum vivere deinde philosophari* (önce yaşa sonra felsefe yap)" idealini benimsemiştir. Büchner, deney ve gözlem neticelerinden başka bir doğrunun ve gerçeğe ulaşma yolunun olamayacağını savunmaktaydı. Almanya'da Büchner, Vogt, Moleschott ve Haeckel savdukları bu görüşler sebebiyle "vülgermateryalistler" olarak bilinmekteydiler. Haniçoğlu'na göre vülgermateryalizmin Osmanlı entelektüel ikliminde bir "yüksek felsefe" haline gelmesi ve *Madde ve Kuvvet*'in bu düşünce sisteminin kutsal kitabı olarak algılanmasının üç temel nedeni vardı. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz entelektüel çevrelerde din-bilim çatışması tartışmasının yaygınlaşması ve bunun tarihin temel belirleyicisi olarak görülmesiydi. Bu açıdan bakıldığında Almanya'da her şeyin madde olduğunu söylemek dışında bir tezi olmadığını ileri sürülen vülgermateryalizm, Osmanlı dünyasında, bilimin din karşısındaki nihai zaferini sağlayan bir kuram olarak algılanıyordu. (...) *Madde ve Kuvvet*'in temel ilkelerini ortaya koyduğu vülgermateryalizmin "yüksek felsefe" statüsü kazanmasının ikinci nedeni, onun Batı'nın gelişiminin de motor gücü ve felsefesi olduğunun varsayılmasıydı. Vülgermateryalizm daha da popülerleşerek kitlelere aktarıldığı Osmanlı ve Türk dergilerinin diğer konuları olan Zeppelin uçuşları, Edison'un icatları, coğrafi keşifler, modern tıbbın mucizeleriyle bir arada paketlenildiğinde sadece bir düşünce hareketi olmanın ötesinde Batı'nın modernliğe verdiği cevap ve gelişmişliğinin arkasındaki "felsefe" rolüne bürünüyordu. (...) Vülgermateryalizmin Osmanlı aydınları arasında bir "yüksek felsefe" haline gelmesinin üçüncü nedeni ise vülgermateryalizmin dini eleştiren, onun çağının sona erdiğini düşünen tüm akımların ortak paydası olduğunun düşünülmesiydi. (detaylı bilgi için bkz. Ludwig Büchner, *Madde ve Kuvvet*; önsöz, Haniçoğlu, *Felsefesiz Bir Toplumun Felsefe Olmayan Felsefesinin İlmihâli: Madde ve Kuvvet*)

² Doğal ayıklanma teorisini Darwin'in ortaya koyduğu şekilde kabul eden, Darwinizmin ve sosyal Darwinizmin en büyük temsilcisi olarak kabul edilen ve kendi ülkesi olan Almanya'nın yanı sıra Rusya, Latin Amerika, Arap dünyası ve Osmanlı aydınları arasında da etkili bir isim olan Ernst Haeckel'dir. Haeckel'e göre Darwin'in evrimci bilime en önemli katkısı *doğal ayıklanma* teorisidir. Haeckel, doğal ayıklanma teorisine doğadaki değişikliklerin Tanrı'nın düzenlemesi sonucunda değil, "kör bir kontrol edici" eliyle gerçekleştiğini kabul etmesine karşılık; toplumsal hayat için "yaşamak için mücadele" yerine "geçim araçları için rekabet" ifadesini kullanmaktadır. Doğayı değerlendirmesinde barışçıl birliktelik için herhangi bir inanca yer olmadığını; hırs ve bencilliğin- bilinçli veya bilinçsiz- her yerde hayata motive eden bir güç olduğunu ifade etmektedir. Haeckel'e göre doğada "ahlâki bir düzen" in varlığının kabulü, güçlü olanın haklı olduğunun ve kör tesadüfün göz ardı edilmesinin sonucudur. Bununla beraber bu "amaçsız birbiriyle çatışan olaylar dizisi" ile ilerleme gerçekleşmektedir. Yaşam mücadelesi, özellikle aynı tür içinde ayakta kalmanın toplumsal hayat için zorunlu görevlerden birini veya birkaçını yapmayı gerektirmesinden dolayı toplumsal yaşamda uzmanlaşma, farklılaşma ve mükemmelleşmeyi gerçekleştirmektedir. Haeckel, "evrensel tarihi" i "doğal ayıklanma" ile açıklamaktadır. Bu süreç, fiziksel-kimyasal bir süreçtir. Böylece bireylerin alınyazısı mekanik nedenler tarafından "demir gereklilik ile" idare edilirken ulusların ve ırkların kaderi de bütün organik dünyanın tarihinde olduğu gibi aynı "ölümsüz demir yasalar" tarafından belirlenmektedir. (detaylı bilgi için bkz. Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*)

³ Le Bon Darwinici dünya görüşünü bütünüyle kabul ederek Tanrının yaratması düşüncesini reddetmektedir. Doğada sürekli devam eden bir değişimden bahseden Le Bon, bu değişikliğin sonucunda ise toplumdaki karmaşıklığın artmasından bahsetmektedir. Ona göre ırklar da üstün ırklar ve aşağı ırklar olmak üzere ayrılmakta ve üstün ırkların bir araya gelip yeni nesiller üretmeleri faydalı bir iştir. Ancak aşağı seviyelerdeki bir ırklar üstün bir ırkın bir araya gelmesi, üstün ırkın zamanla yok olmasına sebep olduğu için yıkıcı bir iştir. (detaylı bilgi için bkz. Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*)

eğitim ve günlük tartışmalar, akademisyenler, politikacılar ve entelektüellerin belirlemiş olduğu resmi kültür çerçevesinde sürdürülmüş; çatışmacı fikirlerin göz ardı edilmesi sebebiyle Darwinizm, Almanya'daki kadar etkili olmamıştır.

Darwin'in *Türlerin Menşei* kitabını 1861 yılında Fransızcaya çeviren Clémence Royer'dir. Kendisinin bu kitaba yazmış olduğu kırk beş sayfalık önsöz, onun Fransa'daki ilk sosyal Darwinist olarak adlandırılmasına sebep olmuştur (Aktaran Doğan, 2012: 112; Clark, 1984: 1027). Ancak Fransız filozoflar Darwin'in evrim teorisinin temelini oluşturan "doğal ayıklanma" fikrinden ziyade, Lamarck'ın "çevreye adaptasyon" fikrinden daha çok etkilenmişlerdir. Darwin'in evrim teorisi tüm Avrupa'da 1865 yılında konuşulurken, Fransa'da tartışılması Sedan Savaşı'nın akabinde ancak mümkün olabilmiştir. Fakat Darwinizmin tartışılmaması, evrim fikrinin reddedilmesi anlamına gelmemektedir, nitekim o dönem için Lamarck bilim çevrelerinde oldukça etkin bir konumdadır.

1870'te Fransa'nın Almanya'ya yenilmesi ülkenin her alanında olduğu gibi entelektüel çevrelerde de bir çatlama sebebi olmuştur. Henüz iki kuşak önce Fransa'ya yenilmiş olan Almanya, kurumlarını modernleştirmiş, bilimsel tartışmaları her zaviyeden değerlendirmiş, ancak bu tartışmaları Fransa gibi belli bir resmi kültür kalıbı içinde sınırlamamıştır. Bu hızlı kalkınma ve bilimsel gelişme, Fransa'nın yüzünü Almanya'ya dönmesine sebep olmuştur. Almanya'da vülger materyalistlerin sistemlerinin merkezine oturtmuş olduğu Darwin'in evrim teorisi de, bu dönemde Fransa'da tartışılmaya başlamıştır. Spencer ve Haeckel'in de çalışmalarının bu dönemde Fransızcaya çevrilmesi, Fransız entelektüel ikliminde Spencer'in "en uygunun hayatta kalması" tezinin tartışılmasına sebep olmuştur. Öyle ki, Fransızlar bu yenilgiyi "en uygunun hayatta kalması" teorisi perspektifinden yorumlamışlar ve bu yüzden hızlı bir ilerleme ve tekâmül anlayışını hayatlarının merkezine oturtmuşlardır. Spencer, Fransa'da öyle çok konuşulmaya başlanmıştır ki, çoğu yorumcu, Spencer'in evrimci felsefesini Comte'un pozitivizmine benzetmiş ve Spencer'in defalarca reddetmesine rağmen pozitivizmin babasının onu etkilemiş olduğunu düşünmüşlerdir (Doğan, 2012: 114-115).

Fransa'da Darwinizmle ilgili tartışmalar sadece aydın çevreleriyle sınırlı kalmamıştır. 1878'de iki gencin süt satan yaşlı bir kadını parası için öldürmesi nedeniyle basında yaşanan tartışmalar, Darwinizmin geniş halk kitlelerine ulaşmasına neden olmuştur. Çünkü birçok muhafazakâr yazar bu cinayetin nedeni olarak 'iğrenç' iki çağdaş eğilimi göstermiştir: Radikal politika ve Darwinizm. Bu cinayeti işleyenlerden biri olan ve ateist olduğu açıkça bilinen tıp öğrencisi cinayeti işlemeden önce Darwinizm ve din üzerine bir konferans vermiştir. Avukatlar da öğrencilerin savunmasında Darwinizme göndermede bulunarak bu zararlı doktrinün müvekkillerinin yoldan sapmalarına neden olduğunu belirtmiştir (Aktaran Doğan, 2012: 155-116; Clark, 1984: 47-50).

Bu dönemde Fransa'da içeride dayanışmacı politikalar izlenmeye, yani reform Darwinist⁴ politikalar takip edilmeye çalışılırken, dış politikada ise yaşamak için mücadele, en uygunun hayatta kalması teorileri hakimdir. Fransa'da o dönemde sosyal Darwinist olarak bilinen dört yazar bulunmaktadır: Edmond Demolins, Gustave Le Bon, Jules Soury ve Georges Vacher de Lapouge. Bunlar arasında Le Bon ve Demolins, Osmanlı entelektüel ikliminde de oldukça etkili isimlerdir.

⁴ Darwinizmin bu yaklaşımında doğada mücadele olduğu kabul edilmekle birlikte, bu mücadelenin bireyler arasında değil doğanın acımasız şartlarına karşı verildiği belirtilmektedir. Organik dünyada bireylerin birbirleriyle mücadeleleri istisnai bir durumdur asolan bireylerin doğaya karşı mücadelede işbirliği ve dayanışma içinde olmasıdır. Zaten evrimleşme süreci de dayanışma ve işbölümü sonucunda gerçekleşmektedir. Devletlerin iç politikada solidarist politikalar izlemesine sebep olan da Reform Darwinist yorumlardır.

1.2 ALMANYA’DA RADİKAL MATERYALİZM

Siyasal, toplumsal ve felsefî gelişimini İngiltere ve Fransa’nın gerisinde sürdüren Almanya, bu iki devletten ziyadesiyle etkilenmiş; bu topraklarda tohumu ekilen pek çok fikir asıl meyvesini Almanya’da vermiştir.

Materyalizme giden yolda ilk isim Arthur Schopenhauer’dır. İdealist bir felsefeye sahip olmasına rağmen materyalizme yakın duran filozof Arthur Schopenhauer, doğadaki tüm canlıların “varolma isteği” iradesinden meydana geldiğini belirtmiştir: “Bedenim, var olma isteğimden doğduğu gibi dünyadaki bütün objeler de bunun sonucunda meydana gelmiştir. İri dişler parçalama isteğinin, çevik bacaklar kaçma isteğinin, kocaman gözbebekleri karanlıkta görme isteğinin, uzun gagalar sürüngelemlerle beslenme isteğinin ürünüdür”. Ona göre asıl olan erdem değil, erdemsizliktir (Doğan, 2012: 31).

1830’larda Almanya’da büyük bir eğitim ve kalkınma hamlesi yapılmış, ülkenin her tarafında sanayi kuruluşları ve üniversiteler kurulmuştur. Henüz daha siyasi birliğini sağlamamış olmasına rağmen hükümetler “Alman Gümrük Birliği”ni kurmuş ve ülke içinde demiryolu siyasetine öncelik vermişlerdir. Bu gelişmeler ülke içinde de fizik ilmine olan ilgiyi artırmış, burjuvazinin de desteğiyle ülkede teknik ve ticaret okulları kurulmuştur. Fizik alanındaki çalışmalar madde ile kuvvet arasında bir ilişkinin varlığını açığa çıkarmıştır. Bunun devamında fizyoloji alanında ilerlemeler gerçekleşmiş, beyin ve sinir fizyolojisi alanındaki gelişme Almanya’nın evrim teorisinin altyapısını hazırlayacak Büchner, Vogt ve Moleschott gibi isimleri yetiştirmiştir.

Moleschott, düşünceyi fosfor ile açıklamakta, insan beyninde büyük oranda fosfor olduğunu iddia etmiştir. Vogt ise, nasıl ki karaciğer safra üretiyorsa; beyin de düşünce üretir düşüncesini savunmuştur. Osmanlı aydınlarının tamamı üzerinde etkili olan Büchner ise, Almanya’daki materyalist felsefenin en önemli ismi olmuştur. Ona göre düşünce fosfor ve safra gibi terimlerle açıklanamaz; düşünce bizzat madde değildir, fakat maddidir.

Bu üç isim ile birlikte Haeckel’in düşünceleri⁵, felsefe çevrelerinde “felsefesiz felsefe yapma safsatası” olarak isnat edilmişlerdir. Bu düşünürler, kendilerine şiar olarak edindikleri “*primum vivere deinde philosophari* (önce yaşa sonra felsefe yap)” ideali ile deney ve gözlemin neticelerinden başka bir gerçeğin doğru olamayacağını savunmuşlardır. Bu isimler Fransa’daki materyalizmi Almanya’da vülgarize etmeleri sebebiyle “vülgermateryalistler” olarak tanınmışlardır. Her şeyi madde ve onun form değiştirmiş şekli kuvvetten ibaret gören Büchner ve diğer vülgermateryalistler Osmanlı entelektüel ikliminde büyük fırtına koparmışlardır.⁶ Vülgermateryalistler de bu esnada

⁵ Doğal ayıklanma teorisini Darwin’in ortaya koyduğu şekilde kabul eden, Darwinizmin ve sosyal Darwinizmin en büyük temsilcisi olarak kabul edilen ve kendi ülkesi olan Almanya’nın yanı sıra Rusya, Latin Amerika, Arap dünyası ve Osmanlı aydınları arasında da etkili bir isim olan Ernst Haeckel’dir. Haeckel’e göre Darwin’in evrimci bilime en önemli katkısı *doğal ayıklanma* teorisidir. Haeckel, doğal ayıklanma teorisine doğadaki değişikliklerin Tanrı tarafından yapıldığını reddetmiş; toplumsal hayatta ise “yaşamak için mücadele” anlayışı yerine “geçim araçları için mücadele” fikrini kullanmıştır. (Geniş bilgi için bkz. Atıla Doğan, Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm)

⁶ Vülgermateryalizmin Osmanlı entelektüel ikliminde bir “yüksek felsefe” haline gelmesi ve *Madde ve Kuvvet*’in bu düşünce sisteminin kutsal kitabı olarak algılanmasının üç temel nedeni vardı. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz entelektüel çevrelerde din-bilim çatışması tartışmasının yaygınlaşması ve bunun tarihin temel belirleyicisi olarak görülmesiydi. Bu açıdan bakıldığında Almanya’da her şeyin madde olduğunu söylemek dışında bir tezi olmadığını ileri sürülen vülgermateryalizm, Osmanlı dünyasında, bilimin din karşısındaki nihai zaferini sağlayan bir kuram olarak algılanıyordu. (...) *Madde ve Kuvvet*’in temel ilkelerini ortaya koyduğu vülgermateryalizmin “yüksek felsefe” statüsü kazanmasının ikinci nedeni, onun Batı’nın gelişiminin de motor gücü ve felsefesi olduğunun varsayılmasıydı. Vülgermateryalizm daha da popülerleşerek kitlelere aktarıldığı Osmanlı ve Türk dergilerinin diğer konuları olan Zeppelin uçuşları, Edison’un icatları, coğrafi keşifler, modern tıbbın mucizeleriyle bir arada paketlenmesinde sadece bir düşünce hareketi olmanın ötesinde Batı’nın modernliğe verdiği cevap ve gelişmişliğinin arkasındaki “felsefe” rolüne bürünüyordu. (...) Vülgermateryalizmin Osmanlı aydınları arasında bir “yüksek felsefe” haline gelmesinin üçüncü nedeni ise vülgermateryalizmin dini eleştiren, onun çağının sona erdiğini düşünen tüm akımların ortak paydası olduğunun

düşünce çevrelerinde depremler yaratan Darwinist evrim kuramını sistemlerinin merkezine yerleştirmişlerdir.⁷

Batı ülkeleri içerisinde evrim teorisinin, hem materyalist düşünceyi yaymak, hem de doğal ayıklanmanın toplumsal yaşamda da geçerli olduğunu savunmak amacıyla kullanıldığı ülke Almanya olmuştur. Çünkü Almanya'da Büchner, Vogt ve Moleschott gibi düşünürlerle materyalist düşüncenin etkili şekilde tartışıldığı bir ortamda evrim teorisi geldiği için materyalist düşünce etki alanını daha da genişletme imkânı bulmuştur. Materyalist düşüncenin etki alanını genişletmesini sağlayan bir diğer önemli nokta ise, sanayileşmenin ve ticaretin en hızlı geliştiği bir aşamada yaşamak için mücadelenin ve buna bağlı ayıklanmanın gerekliliğinin savunulmasına ve bu anlayış üzerine fazlaca argümanların geliştirilmesine çok uygun bir ortamın var olmasıdır (Doğan, 2012: 43-44). Kelly'in deyiimiyle bir İngiliz olmasına rağmen Darwin, gerçek yuvasını Almanya'da bulmuştur (Kelly, 1981: 20).

Darwin'in Türlerin Menşei adlı eseri, yayınlandıktan birkaç hafta sonra Heinrich Bronn tarafından Almanca'ya çevrilmiştir. Bu dönemde İngiltere Fransa'nın bilimsel ve teknolojik olarak gerisinde kalmış olan Almanya, yüzünü Fransa'ya dönmüş ve hızlı bir şekilde aradaki farkı kapatma gayreti içinde olmuştur. Artan sanayileşme ile birlikte işçi açığı ortaya çıkmış, bu açığın kapatılması için de toplum tüm bilimsel gelişmelere açık ve duyarlı olacak şekilde eğitilmiştir. İşçilerin de pozitif ilimlere duyarlı bir şekilde istihdam edilmesi, toplumun tüm katmanlarında bilimsel bir uyanış husule getirmiştir.

Almanya'nın Darwin'in evrim teorisini bu kadar kısa sürede kabullenmesinin bir diğer sebebi de Almanya'nın o dönemde ulusal birliğini sağlamaya çalışan bir ülke konumunda olmasıdır. Ülke içinde farklı devletçiklerin olması ve bunlar arasında da en güçlü olanın ülkeyi bir araya getireceğine dair olan inanış, Kont von Moltke, Heinrich von Treitschke gibi isimler tarafından "güç, hakkı doğurur" düşüncesinin yaygınlaştırılmasına ve savaşın yüceltilmesine sebep olmuştur (Crook, 1994: 31-32). Darwinizm, Almanya'ya ulaşır ulaşmaz sosyalistler, biyologlar ve sosyal kuramcılar tarafından toplumsal alana uyarlanmaya başlanmıştır (Weikart, 1994: 6-7). Dönemin Almanyası'nda ilerleme fikri gündemi belirleyen yegâne kelime olmuş; rakip İngiltere ve Fransa'yı yakalamak ve mümkünse geçmek için çok hızlı bir kalkınma hamlesi arayışı içinde olan Almanya'da yaşamak için mücadele kaçınılmaz bir kural olarak kabul edilmiştir. Çünkü mücadele sonucunda toplumun her çeşit uygunsuz üyelerinin ayıklanmasıyla rekabet artacak ve ilerleme de sağlanacaktır (Doğan, 2012: 76).

Almanya'daki bu hızlı ilerleme arzusu, toplum içinde yaşamak için mücadele anlayışını yerleştirmiş, bunun sonucunda da sosyal Darwinizm radikalist bir kılıfa bürünmüş olan öjenizm ile aynı anlama gelmeye başlamıştır. Devletin takip etmesi gereken bir politika olarak öjenizm biyolojik olarak uygunsuz bireylerin doğum oranlarını sınırlandırmak; refah ve sağlık harcamalarını ortadan kaldırmak ve iş gücünün piyasada serbest dolaşması için koruyucu yasaları söküp atmak anlamına gelmektedir. Bunun da isimlendirilmesi "Spencercü Bireycilik" veya "sosyal Darwinizm"dir (Halliday, 1971: 394-395). Doktrin ve ideoloji olarak öjenizm, toplumsal ilerlemeye biyolojik bir yaklaşımdır. Öjenizmde doğal ayıklanma esas olmakla birlikte bu süreci hızlandırmak için müdahaleler söz konusudur. Öjenizme göre, uygun ve sağlıklı bireyleri çoğalttırmek, sağlıklı olmayanların ise çoğaltılmelerini sınırlandırmak veya onları kısırlaştırmak gerekmektedir (Doğan, 2012: 65).

---

düşünülmeydi. (geniş bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, "Felsefesiz Bir Toplumun Felsefe Olmayan Felsefesinin İlmihali: Madde ve Kuvvet", Louis Büchner, Madde ve Kuvvet'in içinde)

⁷ Geniş bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, "Felsefesiz Bir Toplumun Felsefe Olmayan Felsefesinin İlmihali: Madde ve Kuvvet", Louis Büchner, Madde ve Kuvvet'in içinde.

Osmanlı aydınlarını en çok etkileyen Alman sosyal Darwinistler ise Büchner ve Haeckel'dir. Büchner, evrim teorisinden daha önce yazmış olduğu "Madde ve Kuvvet" kitabı ile Osmanlı aydınlarını oldukça etkilemiş, kendi ülkesini de Darwinizme hazırlayan bir isim konumuna yükselmiştir. Ernst Haeckel ise Osmanlı Devleti ile birlikte, Latin Amerika, Arap ülkeleri ve Rusya'ya da Darwinizmi öğreten isim olmuştur.

2. Rıza Tevfik'in Hayatı ve Siyaset Adamlığı

Asıl adı Ali Rıza olup, kendi deyimiyle Mekteb-i Tıbbiye'ye kadar "409 Ali Rıza" olarak bilinen (Rıza Tevfik, 2013: 237) Rıza Tevfik, 7 Kânun-ı sâni 1869'da babasının kaymakam bulunduğu, günümüzde ise Bulgaristan sınırları içinde kalan Cısr-i Mustafa Paşa (Tsaribrod)'da dünyaya gelmiştir. Babası, Debreli bir sergerde olan Bölükbaşı Durmuş Ağa'nın oğlu Hoca Mehmed Tevfik Efendi, annesi ise Kafkasya'dan kaçırılarak İstanbul'da bir konağa satılan Çerkes asıllı ve Şapsığ boyuna mensup "kul cinsi"nden olan Münire Hanım'dır (İnal, 1969: 1486).

93 Harbi esnasında resmi görevinden ayrılarak İstanbul'a gelen ve Sion Musevi Mektebi'nde muallimlik yapan babasının yanında ilk tahsiline başlayan Rıza Tevfik, sırasıyla Beylerbeyi ve Davutpaşa Rüştiyelerine devam etmiştir. Bu okullarda belli bir seviyede İbranice ve Fransızca öğrenmiştir. Fakat daha sonra babasının İzmit'e tayini çıkması üzerine tahsili inkıtaa uğramıştır. İzmit'te iken annesinin sıtma hastalığı sebebiyle vefat etmesi üzerine babasıyla Gelibolu'ya yerleşmişlerdir. Gelibolu'da anne şefkatinden mahrum bir çocukluk geçirmiş olan Rıza Tevfik, ilk şiir denemelerini de burada yapmaya başlamıştır ki "çocukluk cennetim" dediği Gelibolu'da geçirdiği günleri, sonraları sık sık hatırlayacak ve yazacaktır (Ertaylan, 2011:800-801).

Oğlunun iyi bir tahsil yapmasını arzu eden babası, Ali Rıza Paşa'nın aracılığıyla Rıza Tevfik'i Mekteb-i Sultânî'ye 1882 yılında kaydettirmiştir. Haylazlığı ve disiplinli olmaya teşne olmaması sebebiyle iki yıl üst üste sınıfta kalınca okuldan atılmış ve Gelibolu'ya dönmüştür. Ancak kısa bir süre sonra ilim aşkı onun yolunu Gelibolu Rüştiyesi'ne çevirir. Buradan mezun olduktan sonra tekrar İstanbul'a, ancak bu kez Mekteb-i Mülkiye'ye kaydolmuştur. (1886) Mekteb-i Mülkiye'de Mizancı Murad, Recâizâde Mahmud Ekrem, Hoca Zihni Efendi, Âtîf Bey, Mikâil Portakal Paşa ve Sakız Ohannes Efendi gibi üstatlardan dersler alan Rıza Tevfik, burada hem Fransız İhtilâli'nin fikir adamlarının kitaplarını okumakta, hem de öğrenci hareketlerine katılmaktadır. 1889 yılı sonlarında okuldaki bu faaliyetlerinin saraya jurnal edilmesi üzerine belli başlı hocalarıyla birlikte Rıza Tevfik de okuldan uzaklaştırılır (İnal, 1969: 1489).

Babasının ölümü üzerine Gelibolu'ya dönen Rıza Tevfik, daha sonra ise Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydolmuştur. (1891) Okula devam ettiği esnada bir gün, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Hukuk öğrencilerine "en iyi hükümet şekli hangisi?" sorusu üzerine bir konuşma yapması sebebiyle bu kez kitaplarıyla birlikte tevkif edilmiş ve bir ay kadar hapisanede kalmıştır. Hapisten çıktıktan sonra ise Tıbbiye Nâzırı Zeki Paşa aracılığıyla Mekteb-i Tıbbiye'ye yeniden kabul edilmiştir. Bu sırada akrabaları tarafından hayatının düzene girmesi amacıyla Dârülmualimât müdiresi Ayşe Sıdika Hanım'la evlendirilmiştir. (1895)

1897 yılında başlayan Türk-Yunan Muharebesi'nde stajyer doktor olarak görev almış ve üç ay kadar Manastır'dan Selânik'e yaralıları nakleden seyyar bir hastanede çalışmıştır. Tıbbiye'yi ise otuzlu yaşlarından ancak bitirebilmiştir (Ertaylan, 2011: 808). Mezuniyetinden bir müddet sonra Cenap Şahabeddin'in araya girmesiyle, Karantina İdaresi'ne doktor olarak tayin edilmiştir. Bu esnada Cidde'ye gitmekte olan bir gemi vasıtasıyla Avrupa'ya kaçmayı denemiş ancak verilen jurnal üzerine saray tarafından Çanakkale'den döndürülmüştür. Tekrar Karantina İdaresi'nde görevine başlayan Rıza Tevfik, Cemiyet-i Tıbbiye'ye de üye seçilmiştir. Bu esnada Prens Said Halim Paşa, Köse Râif Paşazâde, Miralay Fuad, Halide Edip ve Nureddin Ferruh gibi devrin tanınmış simalarının da bulunduğu kimselere özel olarak Türk dili, edebiyat, felsefe ve estetikle ilgili dersler vermiştir.

Nisan 1903'de eşi Ayşe Sıdıka Hanım'ın vefatı üzerine bir yıl kadar sonra Nazlı Hanım'la evlenmiştir (Rıza Tevfik, 2013: 16).

1907 yılında, Said Halim Paşa ve Manyasizâde Refik Beylerin ısrarı üzerine, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuştur. Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine arkadaşı Selim Sırrı Tarcan ile birlikte at üstünde, hem İstanbul'da asayişini sağlamaya çalışmış, hem de meşrutiyet ve hürriyeti öven nutuklar atmıştır. Yapılan seçimlerde Cısr-ı Mustafa Paşa'nın Edirne'ye bağlı olması sebebiyle Edirne'den mebus adayı olmuş ve meclise girmiştir. İktidarı seçimle kazanan İttihatçı arkadaşlarının gitgide zorbaca hareketlerde bulunması ve faili meçhul cinayetlerin artması üzerine partinin önde gelenleriyle arası açılmış, o da muhalefet saflarına katılmıştır.

1914-1918 yılları arasında politikadan uzak kalmaya gayret gösteren Rıza Tevfik, hem Karantina İdaresi'ndeki görevini sürdürmüş, hem de çeşitli okullarda felsefe, Türkçe ve edebiyat dersleri vermiştir. Osmanlı Devleti'nin Cihan Harbi'ne girmesine karşı olan Rıza Tevfik, bunu temin etmek amacıyla pek çok konferanslar vermiş ve makaleler kaleme almıştır. Daha sonra İttihatçılarla arasının açılması sebebiyle firkadan ayrılan diğerlerinin kurduğu Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır (Tunaya, 2015: 447-455). 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin akdinin ardından Sultan Vahidedin'in arzusu üzerine Tevfik Paşa Kabinesi'nde Maarif Nâzırı olmuştur. Sonraki dönemlerde ise Damat Ferid Paşa kabinesinde de Ayan Meclisi âzâsı olarak iki kez Şurâ-yı Devlet Reisliği'ne getirilmiştir. 1919 yılında Paris'te toplanan Sulh Konferansı'na Osmanlı'yı temsilen katılır. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Muahedenâmesi'ni imza eden heyetin içinde Rıza Tevfik de bulunmuştur.

Bazı görüş ayrılıkları sebebiyle o esnada devam etmekte olan Anadolu'daki Milli Mücadele'ye karşı çıkan Rıza Tevfik; hem bu sebepten, hem de Sevr Muahedenâmesi'ni imzalaması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından 150'likler listesine dâhil edilmiştir. Ancak kendisi zaten 1922 yılında Türkiye'den ayrılmış ve Mısır'a gitmiştir.

İlk başlarda gayesi Amerika'da öğrenimine devam eden çocuklarının yanına gitmek olsa da, yeterli parayı bulamadığı için Kahire'de kalmıştır. Ürdün Kralı Emir Abdullah'ın davetlisi olarak Mekke'ye gitmiş ve Kâbe'yi ziyaret etmiştir. 1928 yılında emekli oluncaya dek Emir Abdullah'ın yanında çalışmıştır. 1928 yılında Amerika'daki kızlarını ziyaret maksadıyla New York'a giden Rıza Tevfik, geri dönünce Ürdün'den ayrılarak Lübnan'ın Cünye kasabasına yerleşmiştir. (1934) 150'likleri affeden kanunun kabulünden beş yıl sonra 1943 yılında Türkiye'ye dönmüştür. 1949 yılının son aylarında hastaneye kaldırılan Rıza Tevfik, 30 Aralık 1949'da vefat etmiş ve 1 Ocak 1950 günü Zincirlikuyu'daki Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir.

3. Rıza Tevfik'in Sosyal ve Siyasal Fikirleri

Rıza Tevfik Tıbbiye'de kendisini yetiştirmiş, ardından çeşitli devlet kademelerinde görevler yapmıştır. Bunlar arasında en önemlileri Tevfik Paşa Kabinesi'nde Padişah'ın hususi isteği üzerine Maarif Nâzırı olması ve daha sonra Sevr Anlaşması'nın imzalayan heyet içinde yer alacak olması sebebiyle, Damat Ferid'in kendisini Ayan Meclisi'ne atayıp Şura-yı Devlet Reisliği'ne getirmesi söz konusudur. Buradan hareketle Rıza Tevfik'in pek çok yabancı devlet temsilcileriyle görüşmeler yaptığı gibi, beynelmil siyaseti de yakinen takip ettiği görülmektedir. Dünya üzerinde emperyalist devletlerin amaçlarını kendi zihninde haklılaştırmaya çalışan yahut hiç olmazsa olaylara onların perspektifinden bakmaya çalışan Rıza Tevfik'in anıları ve mektupları, pek çok Sosyal Darwinist fikir ihtiva etmektedir. Rıza Tevfik'in sosyal ve siyasal düşüncelerine tesir eden Sosyal Darwinizm'in Alman ve Fransız etkileri ayrıntılı olarak aşağıda ele alınmıştır.

3.1 Le Bon'dan Temellenen Sosyal ve Siyasal Fikirleri

Toplumsal konularda Rıza Tevfik'in en çok etkilendiği kişiler Gustave Le Bon'dur. Gustave Le Bon toplumu toplum geçmiş yılların oluşturduğu bir organizma olarak görür ve ancak, ağır ağır olan kalıtsal birikimler sonucunda değişebileceğini söyler. Ona göre kavimlerin gerçek kılavuzları

ananelerdir ve kavimler bu ananelerin yalnız dış şekillerini kolayca değiştirebilirler. Kökleşmiş bir anane olmadan medeniyet olamayacağını savunur (Le Bon, 2015: 84). Rıza Tevfik ise Le Bon'un toplum ve ananeleri hakkındaki düşüncelerini şu satırları ile benimsediğini göstermiştir: “Anladım ki bir milletin şerefli an’aneleri, övünebileceği şeyler, dini ve âdetleri, hatta masalları ve hikâyeleri onun hüviyetini muhafaza eden en mühim şey imiş” (Rıza Tevfik, 2013: 102).

Toplumsal olaylarda ise elitist bir bakış açısına sahip olan Rıza Tevfik, Gustave Le Bon'un adeta ayak izlerini takip etmektedir. Halkı eğitilmesi gereken, medenileştirilmesi gereken bir grup olarak algılayan Rıza Tevfik, liderin halka bir yön tayin etmesiyle bütün halkın kitle olarak o yöne tevessül edeceğinden bahsetmiştir. “Siz milleti bu sefaletten kurtarmak istiyorsanız, ‘Aklını başına alsın’ diye kafasına bir tekme de siz vurup büsbütün sersem etmeye çalışmayın. Bu kadar tazyik ve dayak altında kendinden geçmiş, sersem olmuş, havasızlıktan bunalmış, çamur içinde kalmış olan bir halka bir ruh nehf ediniz, bir fikir veriniz ki uyansın da gözü açılsın, ne halde bulunduğunu görebilsin. Ondan sonra tahkir etmeyin; bilakis ne kadar zelil olsa da gayret verin ki son bir himmetle kımldayıp kuvâ-yı perakendesini toplasın, ayağa kalkmaya çalışsın. Asıl yapılacak şey budur. Milleti kendi haline bırakmak hiç doğru değildir. Vâkıa o büyük bir kuvvettir. Lakin onu idare etmeli, zira bir kitle cemaat-ı beşeriyenin –körü körüne icrâ-yı te’sir eden- kuvâ-yı tabiiyeden farkı yoktur. Cemaat bir büyük nehir gibidir, onu kanalize etmeli; böyle bataklık halinde kaldıkça mazarratı muhakkaktır. Hem akıllı, dirayetli ve hamiyetli kimseler himmet etmedikçe, milleti ikaz eylemedikçe, ondan mantık da beklenmemelidir” (Rıza Tevfik, 2013: 315-316).

Kitlelerin gözünü açmak ve onu harekete geçirmek amacıyla, kitleye bir ruh nehf etmek gerektiğini söyleyen Rıza Tevfik, Gustave Le Bon'un şu sözlerinden etkilenmiştir: “İman yaratmak, gerek dini gerek siyasî, gerek toplumsal imân yaratmak. Büyük önderlerin rolü özellikle budur. İman daima, insanın eli altında bulunan kuvvetlerin en büyüklerinden biri olmuştur. (...) Bir insana iman aşlamak onun kuvvetini on misline çıkartmak demektir” (Le Bon, 2015: 119). Benzer şekilde ahalinin yönlendirilmesi gerektiğine dair fikirlerini Rıza Tevfik şu şekilde belirtmiştir. “Görüyorsunuz ya, ahali ne kadar da mantıksızdır! Onun gözünü açmalı, ona nasihat vermeli. Hem felaketini savdıktan sonra değil, felâkete düşer düşmez, sefalet ve felâket altında iken! “Bak gördün mü, şu şöyle olsaydı, böyle olmazdı, sen şimdi böyle davranmalısın ki öyle olsun!” demeli (Rıza Tevfik, 2013: 317).” Rıza Tevfik'in gözünde halk her şekilde yönlendirilmeye teşne ve eğitime muhtaçtır. Ayrıca Rıza Tevfik halkın bir kitle psikolojisi gösterdiğini, düştüğü felaketleri hemen unutup olmasında da belirtmiştir. Öyle ki, nasihatler derhal o anda yerine getirilmeli, felaketin üzerinden zaman geçmeden bu halka idrak ettirilmelidir. Aksi taktirde halk, başına gelen felaketi çoktan unutmuş olacaktır. Gustave Le Bon'un insanlar üzerinde bazı kelimelerin baş döndürücü bir etkiye sahip olduğunu, o kelimelerin insanlar üzerinde pek çok maddi dayanağın yapamayacağı şekilde bir etkiye sahip olduğu fikrinden beslenen Rıza Tevfik: “Ve bazı anlar vardır ki, en mühim fırsatlar ihzâr eder. Hamiyetli bir adam ahaliye vaaz için o fırsatları hiç kaçırmamalıdır. Çünkü demin işaret ettiğim veçhile eğer ân-ı felâket geçirilir de nasihata kalkılırsa vicdân-ı halk üzerine pek büyük tesiri olamaz. Zira akl-ı şahsînin hafızası vardır, akl-ı içtimaînin yoktur, her şeyi bir anda unuttur” demiştir (Rıza Tevfik, 2013: 317).

3.2 Spencer'dan Temellenen Sosyal ve Siyasal Fikirleri

Rıza Tevfik'in topluma dair bakış açısını etkileyen kişi yalnızca Gustave Le Bon değildir. O aynı zamanda kendisini veled-i maneviyesi olarak gördüğü ve felsefi konularda da üstâdım diye bahsettiği Herbert Spencer'in da topluma dair açıklamalarından etkilenmiş ve o açıklamalardan faydalanmıştır. Uluslararası siyasete dair bakışının temelleri de Spencer'cı en iyinin hayatta kalması ve tekâmül anlayışları üzerine oturmuştur.

Spencer, topluma dair tekâmül açıklamasını, canlıların tekâmül anlayışı üzerine oturtmuştur. Spencer'in “En Uygunun Hayatta Kalması” prensibi Darwinizmin doğal ayıklanma anlayışını

yansıtmaktadır. Rıza Tevfik'in ise Darwinist bir bakış açısıyla şu söylemi önemlidir: “Bu da son zamanlarda ma'lûmâtımızın artması yüzünden olmamış, henüz hayvandan biraz ayrıldıktan ve biraz söz söylemeğe kabiliyet kazandığımız zamanlardan kalma bir düşüncedir ki terakkiyatımızla beraber devam ve tekâmül etmiş ve “melekât-ı akliyye”, yani “aklın kuvvetleri”ni gittikçe taksim ve tasnif etmişiz” (Uçman, 2016: 466).

Irkların gitgide birbirine karıştığını ve her seferinde daha da ileriye doğru gittiğini söyleyen Rıza Tevfik, en güzel irkların en çok aşılınmış olan irklar olduğunu söylemiştir: “*Ben bu ırk (race) meselesi için kat'î olan fikirlerimi ve itikadımı münhasıran yazdım ve “ırk” dâvâsının medeniyet ve kültür ile coğrafyâî ve içtimâî muhit ile ve istifâ-yı tabiî (selection natürelle) ve istifâ-yı istisnâî (selection artificielle) ile ve bütün bunların muharebeler, muhâceretler ile münasebetini ve bu münâsebetin tedkik ve tettebbuâtından tevlîd eden acayip meseleleri ve irkları muhtelif olan milletlerin tesâlüblerinden (croisement) yani aşılınmasından hâsıl olan yeni type'lerin kabiliyet itibariyle farklarını da tettebbu ettim ve Mendélisme denilen nazariye-i biyolojiyeyi esas ve rehber itihaz ettikten sonra bir daha tarih-i medeniyet sahasında dolaşım*” (Uçman, 2016: 569-570).

En güzel ve en muvaffak irkların bolca aşılınmış irklar olduğunu söyleyen Rıza Tevfik bunun temellendirmesini de yine, ilk insanların fiziksel ve biyolojik gelişimi üzerine temellendirmiştir. Bolca aşılınan İngilizlerin, Amerikalıların ve diğer Avrupa milletlerinin, onun gözünde en parlak irklar olduğunu söylemesi, Darwinist bakış açısının bir yansıması olmuştur.

“*Dünya kurulalı harb, hayvanlar ve insanlar arasında devam edip gidiyor ve bu sebepler mağlûbun dışısını erkeğini, çoluğunu çocuğunu galip, esir edip istediği gibi tasarruf ediyor. Bu suretle ve sebeplerle insanların kanı daima aşılıyor ve bu tekâmül sayesinde insan type'i daha güzelleşiyor, kabiliyât-ı mâneviyye dahi artıyor. –Bazen de pek bayağı bir unsurla aşılınmak tereddiye sebep oluyor évolution regressive budur- En güzel ve en zeki milletler en karışık kanlı olanlardır. Eski Yunanîler ve hükümetleri muzmahil olduktan sonra Yahudiler, bugünkü İngilizler, İtalyanlar, Fransızlar ve hele bugünkü Amerika'nın birleşmiş milletleri benim iddiama en parlak misallerdir. Bir tek misal vereyim ki anthropologie ve prehistorique ilimlerinin bu bahiste ibraz ettiği kuvvetli delillerdendir. Hiç şüphe yoktur ki Yontma Taş Devri'nde (âge de Pierre brute), yani elli altmış bin sene evvel mağaralarda yaşayan ve henüz lakırdı söylemeğe kabiliyet kazanmamış bulunan vahşi ve pek ibtidâî insan type'leri henüz ne Alman, ne Fransız, ne İngiliz, ne de Arap ve Türk idi. Maymun ile pek yakın karâbeti olan bir çirkin hayvandı. (...) Bugünün en mükemmel ve kabiliyetli milletleri hep aşılınma neticesidir*” (Uçman, 2016: 571).

Tüm bu Darwinist açıklamalarından sonra Rıza Tevfik, Türk milletinin doğal ayıklanmaya meydan okurcasına misafirperver olmasından şikâyetçi olmuştur. “Misafire, ecnebiye karşı kendi evlatlarının esbab-ı maişetini sekteye uğratabacak, kendi ailesinin gıdasına taarruz edecek derecelerde mükrimdirler” (Rıza Tevfik, 2005: 234).

“Felsefi üstadım” olarak bahsettiği Spencer'in Darwinist fikirlerinde de etkilenmiş olan Rıza Tevfik, arkadaşı Mehmed Câvid'e yazdığı mektupta insanların adaptasyonunu açıklamıştır.

“*Feylesoflar buna güzel misaller de veriyor. Meselâ: İnsanın ciğerleri tekâmül-i uzvî nokta-i nazarından elbette balığın galsamalarından daha mükemmel, daha iyidir. Lâkin sudan ibaret bir milieu –çevre- 'de yaşamak için galsama, ciğerden daha güzel adapté'dir. Vâkıa ciğerle denizde yaşayan hayvanât vardır. Fakat suyun içinde ciğerleri âtıldır, hématose-vücuttaki kirli kanın temiz kana dönüşmesi- olabilmek için ufak ufak fâsülalarla yüze çıkıp teneffüs etmek mecburiyetindedirler. Haşerâta kanat, gavgâ-yı hayatta temin-i muvaffakiyet için fazla bir uzv-ı muavindir ki düşmandan kaçmak ve gıda kovalamak için pek faidelidir. Lâkin Darwin ve sâir bazı ulema ufak adacıklarda veya dereler civarından temekkün eden karıncaların kanatlanmaları yüzünden helâk olduklarını ve ekseriya uçarken rüzgâra kapılıp derelerde zâyi olduklarını ve bu sebeple neslin münkariz olduğunu müşahede ve mütalâa etmiştir. Görülüyor ki en iyi, en mükemmel olmak lazım değil!.. Belki muhite*

ve ahvâl ve zurûfa en ziyade adapte olmak lâzım. Meselâ ahalisinin kısm-ı külîsi ulemadan, fêlâsifeden, erbâb-ı san'attan, namuslu tüccardan mürekkep bir cemiyet-i beşer tasavvur ve farz et!.. Ne cennet!.. Fakat onu, Karakurum Dağlarının eteklerine yerleştir; etrafında Özbek, Moğol, Kıpçak nâmıyla bir sürü yabancı ve müthiş akvâm-ı muhâribe bulunsun ve o cemiyet daima taarruzâta mâruz olsun. Felsefeyi bırakıp sopa sallamayı tâlim etmekten başka (öyle bir cemaat efrâdı için) çare-i selâmet ve necât olamaz ” (Uçman, 2016: 66).

İnsanların doğaya sağladıkları uyumu açıklamaya çalışan Rıza Tevfik, sonrasında ise insanların topluma sağladıkları uyumu açıklamaya çalışmıştır. Üstâdı Herbert Spencer, insanların “en uygunun hayatta kalması” prensibi mucibince sürekli tekâmül ettiğini söylemiş, insanlar için hayatta kalmanın tek şartı olarak, bulunduğu ortama en uygun şekilde adapte olması gerektiğini söylemiştir (Doğan, 2012: 60).

Siyasal alanda Spencer’ın tekâmül anlayışını devletlerin kendilerini yenedünya düzenine adapte edebilmesi şeklinde tasavvur eden Rıza Tevfik, bu sebeple ülkemizin o dönem elitleri arasında tartışılan “İngiliz-Amerikan mandası” fikrini mâkul görmüştür. Rıza Tevfik, Cihan Harbi’nin ise kısa zamanda bitmesi gerektiğini savunmuştur. Askerimizin maddi keyfiyetinin kötü olması, ancak ve ancak manevi dayanaklara sahip şekilde savaşmaya çalışmasının çok uzun sür(e)meyeceğini söylemiştir: “İşte harb eden askerimizi şiir ve destanla harekete getirecek kadar ümitsiz bir halde harb etmiş olduğumuzu düşünerek sulhün bir an evvel imzasının lüzumuna şiddetle kani bulunuyordum” (Uçman, 2016: 139).

Rıza Tevfik’in manda ve himaye hakkındaki yorumu ise zihninde Sosyal Darwinist şekilde; büyük, ileri ve tekâmül etmiş devletlerin bizim gibi tekâmül edememiş devletleri eğitmesi, medenileştirmesi şeklinde telakki etmesinin sonucudur. “Hatta hiçbir manda taraftarı olmak istemedim, çünkü bizim istememizle olacak işlerden değildi. Yalnız bu meselenin mahiyetini tedkik etmek merakına düştüm. Zira manda usulünü kabul edenlerin düşünceleri zahiren pek makul görünüyordu; büyük devletlerden –zannedirim- Amerika ve o sıralarda o memleketin reisi bulunan idealist Mister Wilson, ‘colonie’, yani müstemleke tabirini insanlık haysiyetine yakıştıramayıp başka bir usul tasavvur etmiş ve Cemiyet-i Akvâm nâmıyla yüksek bir heyet-i mümessile teşkil olunmasını tavsiye etmiş ve medeniyette geri kalmış olup da –bu demokrasi devrinin usul ve ahkâmına göre- kendilerini idare edemeyen ve terakki ve temeddün yolunda büyük milletlerin gidişine ayak uyduramayan küçük milletlere Cemiyet-i Akvâm’ın bir vasî tayin etmesini münasip görmüş imiş. Vasî olacak devlet, vesayeti altına aldığı milleti terbiye ettikten sonra hür bırakacak ve bu millet de bu siyasi ve medeni terbiyeden sonra Cemiyet-i Akvâm âzâsından olmağa salahiyet kazanmış bulunacaktır. Bu proje her küçük devletin ve hele düşkün olan milletlerin can u gönülden temenni edecekleri bir idare tarzıdır. Evvela himayete mazhar olacak, sonra vesâyet müstemleke idaresi gibi tahdit edilmeyen bir zaman için değil, muayyen bir zaman içindir. Geri kalan ve zayıf düşen milletler bundan âlâ bir idare düşünebilirler mi?”

Hakikaten çok iyi!.. Lâkin, hangi devlet bu zahmeti –Allah rızası için- deruhte edecek?... diye düşünmek de mümkün ve lazımdı.” (Uçman, 2016: 196)

Rıza Tevfik, uluslararası arenada güçlünün her istediğini elde edebilme şansına sahip olduğunu söyleyerek zihin kodlarındaki Alman sosyal Darwinizminin hareket noktası olan “doğal ayıklanmacı” bakışı da açığa çıkartmıştır. Ancak Rıza Tevfik bu prensipten hareketle Osmanlı’yı ayakta tutabilmek için Fransız Sosyal Darwinizmi’ndeki “çevreye adaptasyon” formülasyonuna başvurur. Toplumlara Darwinist bir şekilde açıklayan Rıza Tevfik, devletlerarasında da bu prensibin geçerli olduğunu söylemiştir. Arkadaşı Mehmed Emin’e yazdığı mektupta “Her devlet ve milletin bekâsı için daima lazım ve binaenaleyh makbul olan asabiyeti...” (Uçman, 2016: 35) diyerek devletlerin de insanlar ve toplumlarda olduğu gibi bu seleksiyon sürecine tabî olduklarını belirtir. Bu sebepten ötürü, işgal yıllarında aydınlar arasında konuşulan manda fikrine dair düşüncelerini

yazmıştır. Büyük devletlerin tekâmül sürecinden başarıyla geçmesi ve Osmanlı'nın tekâmül edememesi sebebiyle yok olmaması için, böyle bir yöntemi hoş gören Rıza Tevfik; insanları, toplumları olduğu gibi devletleri de doğal ayıklanmaya tâbi bir müessese olarak görmüştür. Bu sebepten ötürü “bir gelişmiş devletin kolları altında biz de gelişebilir ve sonra kendi başımıza – himaye altında olmadan- devletlerarası ilişkilerimizi sürdürebiliriz” (Uçman, 2016: 197) fikri kendisine hoş görünmüştür.

Spencer'a göre yalnız insanlar değil toplumlar da tekâmül süreçlerinden geçerler. Ancak toplumlar tekâmül süreciyle beraber gitgide heterojenleşmiştir. Yani ilk toplulukların sayıca az ve homojen yapısına karşılık günümüz toplumları sayıca çok daha geniş bir kitle ve heterojen konumdadırlar. İlkel insanlar aynı anda hem avcılık, hem toplayıcılık yaptıkları gibi aynı zamanda kendi kişisel sorumluluklarını da yerine getirmek zorundadırlar. Ancak günümüzde sorumluluklar toplumun çeşitli bireyleri arasında paylaşılmıştır. Bu yüzden en gelişmiş toplumlar, birbirlerine organik olarak en bağlı, en mükemmel uyumu yakalamış olan toplumlardır (Doğan, 2012: 265-266). Rıza Tevfik'in de bu fikirleri kendisine kılavuz bellediğine dair çeşitli örnekler hatıralarında ve mektuplarında mevcuttur.

“Asıl meseleye gelince: Yine adaptasyon meselesidir, başka değil. Spencer’de, Mill’de buna dair pek güzel bahisler var. Hulâsası şudur ki, “serbestî-i mübâdelat” hakka ve hakikata makrûn ve muvâfik-ı medeniyet olmak haysiyetiyle “ideal”dir. Muâmelât-ı ticariyye-i beynelmilel için bundan ötesi düşünülemez. Fakat bunun için de structure sociale-sosyal yapı- mutâbık olmalı. Régime industriel-sanayi düzeni- bil-cümle mukteziyâtıyla teessüs edip hüküm-fermâ olmadıkça istenirse de hakkıyla tatbik edilemez. Napolyon blocus-abluka- yapmak istediği zaman bu niyetini olanca şiddeti ile hayyîz-i fi’le koymağa muvaffak olabilse ve erzak kaçakçılığını sıkı sıkıya men’edebilseydi bazarure değirmenleri, tarlaları, fabrikaları olmayan bir memleketin bu suretle bir müddet bagne-zindan- olması kendisi için ölüm demek olacaktı. Onun için régime du statut –mevki, durum rejimi-denilen müstebid bir suret-i idare –bitmek tükenmek bilmeyen muharebelerle- teessür ve tahakküm edecek olursa hâliyle bir rétrogradation –gerileme- olcaktır. Meselâ bize Avrupa’dan iplik ve kumaş gelecek olsa ve muharebe ve muhasara sebebiyle bu mahrumiyet devri uzasa, bu havâyici kendimiz tehîye ve tedarike mecbur bulunacağımız tabiidir; elbette fabrikacılık ve sanatkârlıkta pek ileri gitmediğimiz için nâçar eski çulhacılığa müracaat ile mümkün olduğu kadar def’-i ihtiyaca gayret edeceğiz veyahut açlıktan, soğuktan öleceğiz. Avrupa milel-i muhtelifesi birer fert gibi nazar-ı itibara alınırsa iktisat nokta-i nazarından Avustralya vahşîlerinden farklı görünmezler. Nasıl her vahşî kendi elbisesini, silahını, yemeğini, evini kendisi bizzat hazırlamağa mecbur ise onlar da böyle bir mecburiyette bulunuyorlar ve henüz muharebe hissiyatı –ki henüz kurûn-ı vustâ barbarlığının meş’um ve enâiyet-perver bir yâdigârı olduğunda şüphe yoktur- yatışamadığı için bu isolement – ayırma, ayrı tutma- mecburiyetinden kurtulmak dahi istemiyorlar. Bu ise solidarité internationale – Uluslararası dayanışma-’nın ticaret ve serbestî-i mübâdele sayesinde hakkıyla teessüsüne bir mânî-i kavî teşkil ediyor; fakat ileride tahakkuk edecek ideal bu!” (Uçman, 2016:65-66)

Görüldüğü üzere Rıza Tevfik, Avrupa devletlerinin kendi içlerinde tüm ihtiyaçlarını karşılayabildiğini belirtmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin henüz bu aşamaya gelemediğini söylediği gibi, Avrupa'nın bundan sonra bir uluslararası dayanışma içerisine bile girebileceğinden bahsetmiştir. Rıza Tevfik'in gelişmiş devletler için bu öngörüsü ise uluslararası ekonomik dayanışmadır ki günümüzde pek çok örneği mevcuttur. Felsefi üstâdı Herbert Spencer'ın toplumların gelişimini, tekâmülünü dikkate alarak açıkladığı şekilde Rıza Tevfik nazarında güçlü devletler önce içeride “reform Darwinizm” ile dayanışmacı politikalar izlemişlerdir. Bu politikalar sayesinde güçlü bir üretim ile kendi kendine yeten bir konuma yükselen devletler yine Spencer'ın açıkladığı şekilde yüksek heterojenliğe sahip olmasına karşın birbirleriyle sorumlulukları bölüşme üzerine sözleşmişlerdir. Güçlü devletler yani kendi üretimini yapıp kendi kendine yetebilen ülkeler daha da tekâmül ederek birbirleriyle de bir dayanışma içine gireceklerdir. Farklı ülkeler farklı şekilde

görevlendirilip dayanışmacılık artırılacaktır. Böylece manda fikri ile büyük devletlerin Osmanlı gibi zayıf devletleri himaye etmesini savunan Rıza Tevfik, himayeye alınmayan devletlerin ise en uygunun hayatta kalması prensibince ortadan kaldırılacağını; bununla birlikte güçlü devletlerin de birbirleriyle dayanışma içinde olacağını öngörmüştür.

Sonuç

19. yüzyıl Türk siyasi düşüncesi Osmanlı imparatorluğunu yıkılmaktan kurtarma çabaları sebebiyle farklı fikir akımlarından beslenen oldukça zengin bir entelektüel iklim yaratmıştır. Bu dönemde farklı fikir akımları içinde yer alan Osmanlı aydınları hem entelektüel üretime katkıları hem de üstlendikleri devlet adamlığı rolleri ile Türk siyasal hayatının önemli figürleri olarak iz bırakmışlardır.

19. yüzyıl batılılaşma reformları çerçevesinde kurulan batı tipi laik eğitim kurumlarından biri olan Mekteb-i Tıbbiyê-i Adliye-i Şâhâne, pek çok Türk ve siyaset adamının yetiştiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Kurulması ile birlikte materyalizm üzerinden Sosyal Darwinizmi Osmanlı entelektüel iklimine kazandıran bu okul döneme damgasını vurmuş; Türk düşünce dünyasına pek çok Sosyal Darwinist entelektüeli kazandırmıştır. Bu isimlerden biri olan Rıza Tevfik hayatının merkezine oturduğu Spencer felsefesini, siyasal ve sosyal olayları değerlendirmede adeta bir turnusol kâğıdı gibi kullanmıştır. Spencer felsefesine hâkimiyeti ise beraberinde Avrupa’da iki ana ekole ayrılan Sosyal Darwinizmden Fransız ekolüne yakın durmasına neden olmuştur. Fransız Sosyal Darwinizmi en uygunun hayatta kalması prensibinden hareket ederken; Alman Sosyal Darwinizmi “daha radikal bir tutum sergilemeye iten “doğal ayıklanma” tezine dayanmaktadır.

Bir siyaset adamı olarak Rıza Tevfik, o dönem tıbbiye kökenli düşünce adamlarına has olan “Osmanlı bir hasta adam ise bunu ancak doktor rolüne soyunan bir devlet adamı iyileştirebilir” prensibinden hareketle; yazdığı eserler ve verdiği konferanslarda, Osmanlı’yı kurtarmak için çeşitli reçeteler hazırlamıştır. Rıza Tevfik, o dönemde dünyayı kasıp kavuran Darwinci bakış açısıyla ilk insanların gelişimi üzerinden toplumların gelişimini açıklamaya çalışmıştır. Dış siyaseti Spencer gözlüğü ile okuyan Rıza Tevfik iç siyasette ise belirgin bir şekilde Le Bon’un elitist tavrını benimsemiştir.

İç siyasette, elitist bakışından ötürü halkın sürekli olarak telkinlerle uyandırılması gerektiğini iddia eden Rıza Tevfik’in Le Bon’un kitle psikolojisi tezinden oldukça etkilendiği görülmektedir. Yine halkın eğitimsizliği üzerinden yeterli bilince sahip olmadığı vurgusu ile halkın eğitilmesi gerektiğine ilişkin ısrarlı düşünceleri, Le Bon etkisinde kalan tüm Türk entelektüelleri ile birlikte hem fikir olduğu konuların başında gelmektedir. Dış siyasete ilişkin olarak, Osmanlı’nın tekâmül edemediği için geri kaldığını iddia eden Rıza Tevfik, tekâmülü sağlayabilmek amacı ile siyasi bağımsızlığı feda etmiş, ilerleme için manda ve himayeyi savunmuştur. Spencer’in savunduğu şekilde toplumların gitgide heterojenleşeceğini ve birbirleri ile sorumluluk paylaşımında bulunacaklarını söyleyen Rıza Tevfik, son aşamada bunu uluslararası arenaya da tatbik etmiştir. Ona göre, önce tekâmül etmiş devletler geri kalmış devletleri ortadan kaldıracak ya da manda yönetimi ile onların gelişimine yardımcı olacak; kendi aralarında iş bölümü ve yardımlaşmaya başlayacaklardır. Bu durumda, Rıza Tevfik’e göre, tekâmülde geri kalan toplumlar ya yok olmak ya da “en uygunun hayatta kalması” prensibinin işletilebileceği çevreye adaptasyonu sağlayabilmek için manda ve himayeyi kabul edeceklerdir. Tekâmülde geri kalmış olduğunu iddia ettiği Osmanlı toplumunun bir ferdi olarak Rıza Tevfik’in; bu düşünceleri ile Fransız Sosyal Darwinizmine daha yakın bir duruş sergilediği görülmektedir. Bu nedenle Alman Sosyal Darwinizminin gerektiğinde öjenizme kayan “doğal ayıklanma” prensibine mesafeli durduğu gözden kaçmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Büchner, Louis (2012), Madde ve Kuvvet, Çev. Baha Tevfik, Ahmed Nebil, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Crook, Paul (1994), Darwinism, War and History The Debate over the biology of war from the "Origin of Species" to the First World War", New York: Cambridge University Press.
- Doğan, Atila (2012), Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm, İstanbul: Küre Yayınları.
- Ertaylan, İsmail Hikmet (2011), Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Tarih Kurumu.
- Halliday, Richard John (1971), Social Darwinism: A Definition, Indiana University Press.
- Hançerlioğlu, Orhan (1977), Düşünce Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hawkins, Mike (1997), Social Darwinism in European and American Thought (1860-1945), Cambridge University Press.
- Hofstadter, Richard (1955), Social Darwinism in American Thought, Boston: The Beacon Press.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1969), Son Asır Türk Şairleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kelly, Alfred (1981), The Descent of Darwin, The Popularization of Darwinism in Germany, 1860-1914, The University of North Carolina Press.
- Korlaelçi, Murtaza (1986), Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lange, Friedrich Albert (1988), Materyalizmin Tarihi ve Günümüz Anlamının Eleştirisi, c.I-II, Çev. Ahmed Aslan, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Le Bon, Gustave (2015), Kitleler Psikolojisi, Ankara: Tutku Yayınevi.
- Lewis, Bernard (2015), Modernleşen Türkiye'nin Doğuşu, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Şerif (2017), Jön Türklerin Siyasal Fikirleri (1895-1908), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rogers, James Allen (1972), Darwinism and Social Darwinism, University of Pennsylvania Press.
- Tevfik, Rıza (2013), Biraz da Ben Konuşayım, (yay. haz.: Abdullah Uçman) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tevfik, Rıza (2005), Felsefe Dersleri, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Tunaya, Tarık Zafer (2015), Türkiye'de Siyasal Partiler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (1960), Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri", İstanbul: Yedigün Matbaası.
- Uçman, Abdullah (2016), Rıza Tevfik'in Mektupları, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Weikart, Richard (1994), Socialist Darwinism: Evolution in Germany Socialist Thought from Marx to Bernstein, Cambridge University Press